

A lehetséges szintézis

A REVISTA DE FILOZOFIE új, színes borítóval ellátott 1974. 2. számát szinte teljes egészében a mai román filozófia kérdéskörének szenteli. Mi a filozófia szerepe és hivatása napjainkban? Merre tart a hazai marxista filozófiai gondolkodás? Hogyan értékelhetjük a filozófiai oktatás, könyvkiadás és általában a filozófiai kutatások mai helyzetét? A kérdések súlyát talán nem, de igen nagy „nehézségi fokát” jelzi, hogy nem egy, a saját területén jelentős szakfilozófus nem érezte magát illetékesnek arra, hogy általánosító véleményt fogalmazzon meg a mai román filozófia helyzetéről és perspektíváiról. Sokan lemondtak arról, hogy válaszoljanak a szerkesztőség felhívására.

A vitában résztvevők igen kis hányada elégedett meg azzal, hogy az utóbbi évek filozófiai könyveseményeinek felsorolására vagy a hazai filozófusok tisztus várnai szereplésére korlátozza az elemzést (Ernest Stere, Vasile Popescu).

A becsületes elemző igény nem kerülhette meg a román filozófiai élet elmúlt évtizedének kulcskérdését: az antidogmatizmust. A filozófusok többsége egyetért abban, hogy az elmúlt évtized a dogmatizmus hatása alól való felszabadulás évtizede, nem közömbös azonban, hogy az alkotó marxista gondolkodásnak milyen területeken és milyen mértékben sikerült megbirkóznia a dogmatizmus örökségével. Vissza Marxhoz! — ez a jelszó önmagában nem univerzális varázsszer. A marxizmus klasszikusai csak úgy mondhatnak lényegeset a mai ember számára, ha újraolvasásuk a mai társadalmi gyakorlat új kérdései iránti érzékenységgel párosul. Ez az érzékenység főleg azokat a filozófusokat jellemzi, akik a dogmatizmus örökségével való szembenézést ellentmondásos folyamatnak látják (Radu Florian, Pavel Apostol), és arra figyelmeztetnek, hogy magatartásban, szemléletben és bizonyos szervezeti formákban ez az örökség szívósan tartja magát. Abban is ellentmondás nyilvánul meg, hogy az eszmék merev kánonja a megújulás lendületében a nézetek pluralizálódásába csap át. A megismerés bizonyos szakaszainak természetes velejárója, hogy egy filozófiai kérdés megközelítésében különböző álláspontok jelentkezzenek. Ebből azonban semmi esetre sem következik, hogy annyi marxizmus van, ahány marxista filozófus. A marxizmus meghatározott eszmestruktúra, melynek objektív ismérvei vannak. Ilyen objektív ismérve többek között az is, hogy annak a kornak a kérdéseire válaszol, amelyben ezt az adott eszmerendszert létrehozó filozófusok éltek vagy élnek. Ezért nem mindegy, hogy merrefelé nyit az antidogmatizmus: sem a *tőke* vagy a *Gazdasági-filozófiai kéziratok* újraolvasása, sem a mai polgári filozófia vagy a természet- és társadalomtudományok legújabb eredményeinek feldolgozása, az ún. „elfelejtett” kérdések (ideológia, elidegenedés, marxista humanizmus, szabadság, erőszak, kreativitás) és elhanyagolt területek (kultúrfilozófia, antropológia, szociológia, értékelmélet, személyiségelmélet, nyelvfilozófia, episztemológia, szimbolikus logika, praxiológia, politológia, rendszerelmélet) „integrálása” nem érhet fel magával a kérdező valósággal. Nem a polgári filozófiák kihívásának, hanem a *valóság kihívásának korát éljük, vagy legalábbis a kettő közül a valóság kihívása az elsődleges*. Ebből a felismerésből indulnak ki a hazai filozófia valóságát vallató anket legértékesebb hozzászólásai (Radu Florian, Nicolae Bellu, C. I. Gulian, Alexandru Tănase, Călina Mare, Kallós Miklós, Radu Sommer), „Az öntudatra ébredt filozófia maga a kor öntudata — írja Nicolae Bellu —, kettős értelemben is: az egyfelől a gyakorlat kritikájaként (elemzéseként) és másfelől a filozófia kritikájaként (elemzéseként).” A marxista filozófia eredetiségét az adja, *ahogyan* rákérdez kora gyakorlatára, kora ellentmondásaira. A hazai filozófia önismeryete elképzelhetetlen anélkül, hogy visszanyúlna saját hagyományaihoz. Lemondhat-e a marxista filozófus arról a nem-marxista előzményről, mely mégis a hazai valóság sajátos problematikáját, sajátos megoldásait és egy ennek megfelelő

sajátos fogalomrendszert örökít át a mára? — teszi fel kritikai élel a kérdést Călina Mare. — Engedhetünk-e az érdekesebbnél érdekesebb kölcsön-filozófiák bővületének? A rákérdezés *hogyanjának* megalapozása Călina Mare szerint mégsem a mai polgári filozófiák vagy a román filozófiai hagyományok választásának egymást kizáró alternatívája, hanem szükségszerűen magában foglalja a XX. század marxista filozófiájának újrafelfedezését is. Furcsa mód többet tudunk arról, ami a nem-marxista filozófia „házatáján” történik, mint ami a marxista filozófia „házatáján”, különös tekintettel azokra az értékekre, amelyek a második világháború után a szocialista országokban születtek. S ami talán még ennél is különösebb: néha sokkal szigorúbb kritikával illetjük a marxizmushoz közel álló gondolkodókat, mint azokat, akik csak távolról érintik sajátos kérdéseinket. Sem Gramsci, sem Lukács György elméleti teljesítményét nem építettük be filozófiai gondolkodásunkba — állapítja meg Radu Florian. A marxista dialektika és a történelmi materializmus alapkérdéseinek (pl. lét és tudat, determinizmus) félnék újragondolása, a különböző filozófiai irányzatokkal való lényegi párbeszéd megkerülése Radu Florian szerint kétségkívül összefügg a marxista fogalmi rendszer kidolgozatlanságával. Az absztrakciótól, a spekulációtól való félelem, vagy Radu Florian szavával élve, mindenfajta rendszertől, elméleti szabatságtól való „irtózás”, a köznyelv bevezetése a filozófiai gondolkodásba külön-külön és együttvéve az empirizmusnak, pozitívizmusnak kedvez. Mint ahogy az empirizmusnak kedvez az abszolút, változatlan kategóriákhoz való ragaszkodás történelmietlensége és ennek antidogmatikus ellentéte, a fogalmak feloldása valami általános, megfoghatatlan dialektikában.

Szembetűnő, hogy a filozófia szerepéről, hivatásáról szólva a hozzászólók többsége milyen kevésbé mutatkozik érzékenynek napjaink szintézis-éhségére. Kevesen figyelnek fel arra, hogy a társadalmi problémák jelentős hányada mindinkább egyetemessé válik (pl. ökológiai válság, demográfiai robbanás, kommunikációs problémák), s hogy ez a filozófiától globális perspektívát követel. Nemcsak abban az értelemben, hogy egyre inkább világméretben kell gondolkodni, hanem inkább a megoldatlan problémák globális, kritikai, konstruktív megközelítése értelmében.

Lehetséges-e ma egy ilyen szintézis? Pavel Apostol kezeli a legnagyobb fenntartással ezt a kérdést. Amíg a viták az egymástól eltérő álláspontok monológyszerű, szimultán bemutatására szorítkoznak, amíg nincs tényleges filozófiai élet (hétvégi találkozók, informálási eszmecserek, levelezés), amíg a kutatók, mint a hosszútávúfutók, magányosak, és nincs intézmény, mely valóságosan összefoghatná a kutatásokat (a Román Filozófiai Társaság csak papíron létezik, s a koordinálás feladatát sem a Filozófiai Intézet, sem a filozófiai katedrák nem látják el), amíg a szakviták sajtóhibákon lovagolnak és hiányzik a filozófiai művek érdembeni kritikája, addig Pavel Apostol szerint „egyetlen esélyünk egy lehetséges programról való többé-kevésbé kollektív gondolkodás”.

A. J.

KETTŐS MŰHELY

(Valóság, 1974. 4.)

Egy folyóirat arcélét, színvonalát sok tényező határozza meg, de bizonyára nem másodlagos ezek között, hogy kik azok, akiknek nem csupán szerkesztői, hanem alkotói érdeklődése is közvetlenül rányomhatja bélyegét a lap-egészre. Általában csak a legbeavatottabb olvasó vagy a későbbi korok irodalom- és sajtótörténésze előtt tárulnak fel ezek a titkok — ha történetesen nem egyetlen szerkesztő egyéniségének érvényesüléséről van szó (mint a régi *Korunk*, illetve Gaál Gábor esetében). Ritka s épp ezért különösen érdekes az a bepillantás, amelyet most a *Valóság* műhelybe tehetünk: a „Műhely” rovatban hárman szólnak meg — Gyurkó László, Sükösd Mihály és Lázár István —, mindhárman a fo-

lyóirat legbelső köréhez tartoznak (Sükösd és Lázár a szerkesztőség, Gyurkó — a Huszonötödik Színház igazgatója — már csak a szerkesztő bizottság tagja), de problémáik a szerkesztői asztal mellől távolabb tájak s egyetemesebb gondok felé irányítják a figyelmet. *Milyen színházat szeretnék?* — teszi fel a szónoki kérdést Gyurkó, *Milyen regényt szeretnék írni?* — rímel rá Sükösd Mihály vallomása, s *Milyen interjúkat szeretnék készíteni?* című cikkével zárja Lázár István a sort. E kérdések, illetve a rájuk adott válaszok önmagukban is figyelmünkre érdemesek, hiszen Gyurkó a Huszonötödik Színház néhány produkciójával, rövid idő alatt, már megsejtette színházformáló törekvéseit; Sükösd Mihály *A kívülálló* után épp mostanában bizonyított, a *Vizsgálati fogságban*, kiemelkedő regényírói képességeket; Lázár

István pedig riportjainak, szociográfiai írásainak, filmkritikáinak igényességével szerzett nevet magának. Mégsem csupán erről, három íróember alkotói gondjairól, várható új műveiről van szó, hanem egy társadalomtudományi folyóirat szerkesztőinek problémalátásáról, vagyis sokkal szélesebb körű összefüggések felvillantásáról. S bár csupán egy-egy részterületről, esetleg azoknak is csak egy-egy szegméről vallanak a szerzők, a kör szinte észrevétlenül kitágul, amolyan „értelmiségi terepszemlének” leszünk tanúi. A „világnézetű színház” programját meghirdető Gyurkó az *értelmiségi magatartást* kéri számon színészeitől. „A vasfüggőnyt sem csupán a nézők érdekében kellene eltávolítani színpad és nézőtér, színész és közönség közül — írja. — Nem értelmiségi az, aki nem ismeri a társadalmi valóságot és problémákat, aki elfogadja a világot olyannak, amilyen, s nem akar javítani rajta. Ha a színész azt akarja elérni munkájával, hogy az emberek ne csupán mérnökök, esztergályosok, tisztviselők és traktorosok legyenek, hanem minél teljesebb életet élő emberek — hogyan elégedhet meg azzal, hogy ő *pusztán* színész? Aki csak a szakmájával foglalkozik, s azon túl nincs társadalmi szerepe és feladata, az nem értelmiségi.”

Lázár István ugyancsak saját tapasztalatából jut el a problémátágítás szükségességéhez: „Zemplén-szociográfiám négy éven át igen erősen odakapcsolt az ország egy viszonylag kicsiny és távol eső részéhez. Am azt keresve, hogy miből élt és miből él e vidék népe, minduntalan helyben kellően ki nem bogozzható problémákba, csak az országos összefüggéseikkel teljes, azoktól elkülönítve le sem írható kérdésekbe bonyolódtam. A könyvben el kellett vágnom végül a szálakat. De nem tudtam ugyan ezt megtenni magamban.” És ebből az alkotói nyugtalanságból egy izgalmas gazdaságpolitikai interjútervezet terve nőtt ki, amely már egyértelműen a folyóirat feladataival találkozik.

Látszólag Sükösd Mihály vallomása a legszubjektívebb, hiszen részletesen számol be egy tervezett vállalkozás csődjéről, egy ifjúsági szociográfia lehetetlenüléséről, s ennek kapcsán írói munkamódszeréről, az önként vállalt „gályapadról”. („Napi öt-hat óra kucorgás az írógép mellett, napi két-három flekk teljesítmény, addig újrírva, odáig javítva, amíg a leginkább megközelíti elképzeléseinket. Ihletre nem várunk, rosszkedv, lustaság, munkaundor, időjárás befolyásoltság kizárva...”.) Kifejti, milyen okok vezették elhatározásához, hogy az össze- gyűjtött tekintélyes anyagot „non-fiction”

helyett végül is regénybe öntse. Am mind a választott tárgy — a mai ifjúság —, mind Sükösd eddigi szépirodalmi művei biztosítékot jelentenek arra nézve, hogy ebben a regényben is a társadalom létkérdéseiről lesz szó, nem pedig egy széplélek elzsongító kitalációiról. A szerző — s a szerkesztő — rendkívül céltudatosan fogalmazza meg gondolatait: „Végül is mi érdekelt az ifjúságban? Egyetlen szóval: a jövő. Nem a magambé, mert azzal körülbelül tisztában vagyok, azzal — ha kiszámíthatatlan esemény nem szól közbe — magam is elboldogulok. Hanem a közösség, amelynek atomja vagyok, az országé, a társadalomé, a világé. Az érdekel, hogy húszéves korom elképzeléseiből mi maradt meg bennem, mi változott a mai húszévesekben, s ha összetesszük képzeletünket, kinek volt (van, lesz) több igaza, több tévedése. Ha pedig összesítjük igazaink és tévedéseink sorozatát, mindez miként hat a világra, ahol ma én felnőttként, mások fiatalként élem-élik egymásnak ismeretlen és összezárt sorsomat-sorsukat, míg az idő szerepeinket egy korszakkal odébb nem fordítja. Belőlem szemlélődő (remélem, nem értetlenül dohogó) öregembert, mai fiataljainkból higgadt középkorúakat teremtem, hogy mögöttünk a legeslegújabb, üde és agresszív, vonzó és taszító nemzedék következzen. És kezdődjék előlről a szerepek látszatra hiábavaló, valójában életre szervező körforgása.”

Ezt az életre szervező, természetes körforgást segíti egyszélesen érvényesülni az ilyen „műhelymunka”.

A KGST-TAGÁLLAMOK EGYÜTTMŰKÖDÉSE

(Era socialistá, 1974. 8.)

A KGST-tagállamok új típusú kapcsolatai lehetővé teszik a különböző fejlődési fokon levő államok gyümölcsöző együttműködését — állapítja meg Radu Constantinescu. E kapcsolatok megkövetelik a nemzetközi jog egyetemes alapelveinek: állami szuverenitás, függetlenség, nemzeti érdekek, be nem avatkozás, teljes jogegyenlőség és a kölcsönös előnyök tiszteletben tartását.

Az együttműködés elmélyítésére és tökéletesítésére azonban a „komplex program” új szempontokkal bővül. Kizárja a nemzetek feletti szervek létrehozását, biztosítja a belső tervgazdálkodás érinthetetlenségét, s ezen belül a részt vevő vállalatok teljes szervezeti és jogi függetlenségét. Minden ország maga határozza meg tehát célkitűzéseit, saját népének érdekében.

Az elindulás pillanatában nagy volt az eltulodás a tagállamok gazdasági potenciálja és szerkezete között. Ezért az együttműködés egyik főfeladatát a gazdasági színvonal fokozatos kiegyenlítésében jelölték meg. Ez az erőfeszítés az elmúlt 25 év során komoly eredményeket is hozott, különösen, ha figyelembe vesszük a kimondottan agrár jellegű államok — ide tartozott országunk is — viszonylag gyors átalakulását.

Az elmaradt agrár jelleg felszámolása azonban csak az első lépés a gazdasági kiegyenlítés útján. Vannak még lényeges eltérések az iparosítás, a munkatermelékenység, a külkereskedelem, az egy főre eső jövedelem és az életszínvonal terén. Vonatkozik ez különösen az ázsiai és európai szocialista államok közötti különbségekre. Az új program hivatott a további kiegyenlítődést nagymértékben elősegíteni.

Az együttműködés nagy jelentőségű új formáit és módozatait a következők határozzák meg.

Elsősorban figyelembe veszik minden tagállam fejlődési fokát, és kizárják a nem differenciált gazdaságpolitika megvalósítását.

Másodszor szükségesnek tartják több kulcsfontosságú kérdés: üzemanyag, energia- és nyersanyag-ellátás hatékony megoldását. További időszerű feladatok a tudomány és technika legújabb vívmányainak gyors elsajátítása, a munkatermelékenység maximális növelése, a természetben megvalósítandó nemzetközi szakosítás és együttműködés kiszélesítése.

Harmadszor hangsúlyozni kell az együttműködés új formáinak hasznosítását és hatékonyságát, hogy minden ország részt vegyen kifejlesztésükben. Törekedni kell arra, hogy a tagországok együttműködése mintaképpül szolgáljon a többi állam számára.

Végül pedig össze kell hangolni az érdekeket a kutatás, a tervezés, a beruházás, az export és a hitelügyek terén.

Természetesen a szocialista államoknak állandóan szélesíteniük kell gazdasági és tudományos-műszaki kapcsolataikat minden állammal, függetlenül azok társadalmi berendezkedésétől. Zárt gazdasági csoportosulások, melyek a megkülönböztetés politikáját folytatják, nem létezősültek.

Románia, mint a KGST egyik alapító tagja, különös figyelmet fordít az együttműködés elmélyítésére, hiszen ez nagyban hozzájárult nemzetgazdaságunk fejlődéséhez. A KGST-keretben országunk árucseréje az 1950-ben elért 2,3 milliárd valutalejről 1973-ban 16,3 milliárd valutalejre emelkedett, ami évi átlagban 8,6%-os növekedést jelent. A fejlődő együttműködés érdekében országunk le-

hetővé teszi a szocialista államok egyes gazdasági szervezeteinek, hogy Románia területén működjenek. Ez még hatékonyabban bekapcsolja országunkat a nemzetközi szakosításba. Felfogásunk szerint igen fontos a tudományos-műszaki tevékenység összehangolása, ami különösen nagy szerepet játszik a gyengén fejlett államok gyors iparosításában. Kutatóintézeink harminc irányító központ tevékenységében vesznek részt.

A többi tagállam mellett mi is részt veszünk két nagy, a Szovjetunióban létesítendő kombinát építésében. Ugyanakkor a mi érdekünk is, hogy a többi tagállam ipari objektumokat létesítsen országunk területén; ezek működése elősegítené árukivitelünk növelését az érdekeltektől országokba.

Az elmondottak meggyőzően bizonyítják országunk határozott szándékát, hogy továbbra is hozzájáruljon a KGST keretei közötti együttműködés kiszélesítéséhez és megerősítéséhez.

A TESZT-CSEL ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

(Le Nouvel Observateur, 1974. 490.)

Mérhető-e az értelmi képességek? Igaz-e, hogy a munkások gyermekei kevésbé értelmesnek születnek, mint az értelmiségiek gyermekei? Valóban kisebb a színes bőrűek szürkeállománya a fehérékénél? Eldöntheti-e az intelligenciahányados, a Q.I. már zsenge korban az emberek sorsát, vezetésre hivatottakra és alárendeltekre osztva a társadalom tagjait?

Ezek a kérdések nem újak. Fordulatról csak azért beszélhetünk, mert most már maguk a pszichológusok közül is egyre többen kételkednek a tesztek megbízhatóságában, egy olyan módszer tudományosságában, amely a gyermek jövőjét származásától, környezetétől függetlenül határozza meg. A vita tárgya napjainkban az intelligencia-hányados, az a szám, amelyet úgy nyernek, hogy az egyén — tesztek sorozatával megállapított — szellemi korát elosztják életkorával. Az átlagos Q.I. 100 körül található, a szellemi fogyatékoság 80-tól lefelé, a rendkívüli szellemi képesség 120-tól felfelé kezdődik. A posztindusztriális társadalom iskoláiban általánosan alkalmazott mérce ez, s egyre több vállalat vezeti be az állásért folyamodók, illetve az előléptetésre javasoltak szelekciójának döntő kritériumaként. Egyetlen óra alatt a stressz-feszültségben felnöttek és gyermekek sorsa dől el: a mágikus szám a nyugdíjig követi őket, mint a büntetett előéletűeket a bűnügyi nyilvántartás.

Amikor 1905-ben a francia Binet kidolgozta az értelmi képesség első mértekrendszerét, amely a Binet—Simon-módszer néven vált ismertté, a cél tisztán humanitárius volt, és kifogástalanul tudományos: pontos eszközzel rendelkezni az ún. „problematikus“ gyermekek fogyatékosági fokának a megállapításához és ahhoz, hogy megfelelőképpen irányíthatóak őket egy számukra elérhető élethelyzet felé. Rövidesen kiderült azonban, hogy a módszer nem eléggé árnyalt, s a szóbeli kérdések kétségtelen előnyhöz juttatták a kulturáltabb környezetben élő, gazdagabb kifejezési készséggel ellátott — vagyis polgári származású — gyermekeket. 1966-ban a Binet—Simon-módszert egy másik francia pszichológus, a marxista René Zazzo tökéletesítette, anélkül azonban, hogy a társadalmi méltányosság követelményeit maradéktalanul érvényesíteni tudta volna. A pszichotechnikusok jó ideje tudják, hogy a korai Q.I.-t nemcsak azért igazolja a gyermek további iskolai előmenetele és szakmai karrierje vagy kudarca, mert a módszer csálhatatlan. Sőt! Az Egyesült Államokban R. Rosenthal és L. Jacobson a következő érdekes kísérletet végezte: *évkezdéskor találmányra osztogatott Q.I.-számokat* közölt nagyon nyomatékosan a tanárokkal. Néhány hónap alatt azok a tanulók, akiknek véletlenül igen magas Q.I. „jutott“, bámulatosan felfutottak, akik pedig a gyengébb Q.I. terhét cipelték, határozottan visszaestek. A tanárok képtelenek voltak függetleníteni magukat a készen kapott „eredmények“től, s nemcsak az osztályzatokkal, hanem egész magatartásukkal befolyásolták a tanulók teljesítményét, önbizalmát.

E kísérletnek, amely inkább a tanerők, mint a gyerekek testjének tekinthető, tudományos bizonyító értéke nyilván nincs. Annál inkább perdöntőek viszont azok a vizsgálatok, amelyek bebizonyították, hogy az egyén társadalmi és családi környezete a genetikai adottságoknál statisztikailag nem kisebb mértékben befolyásolja az értelmi képességek megalapozását, kifejlődését vagy visszamaradását. Ezen a ponton egyet is értenek a különböző, egymással szembenálló világnézetű kutatók. A faszoid nézeteket valló Alexis Carell kérdésére — „Vajon azok, akik ma proletárok, nem testük és szellemük örökletes fogyatékoságainak tulajdoníthatják-e mostani helyzetüket?“ — adott válasznak tekinthető a marxista Michel Tor alapos kutatások eredményét összefoglaló könyvének alábbi megállapítása: „Az intelligencia-tesztek manapság pusztító hatásúak. Aldozataik elsősorban a népi osztályok gyermekei közül kerülnek ki. Közülük mutatják fel a tesztek a legnagyobb számban a gyengeelméjűeket,

a hülyéket és a fejlődésben visszamaradottakat.“

Egy 1965-ben végzett felmérés 100 000, különböző társadalmi helyzetű és foglalkozási szűlőtől származó gyermek viszonylatában a következő összefüggést alapította meg a szűlők helyzete és a gyermekek Q.I.-je között: a munkások gyermekei átlagban 92,6-os intelligenciahányadost kapnak, a földművesekéi 96,4-et; a kistisztviselők és kiskereskedők gyermekeinek Q.I.-je átlagban 101,4, a középkadereké 107, a magas beosztású és képzettségű szűlők gyermekei esetében az átlag 111,5. Munkáscsaládban született fiúk és lányok között nyolcszor több a fogyatékos, mint az orvosok és ügyvédek gyermekei között.

Freud — emlékezett Patrick Sery — mintegy fél évszázada bebizonyította, hogy milyen döntő fontosságú a korai környezet hatása, az első öt-hat évben a szellemi működéseket a közvetlen befolyások határozzák meg. Egy igen friss amerikai vizsgálat megerősíti ezt a tételt, és igen kétségessé teszi a társadalmi különbségeket a szellemi képességek örökletessége csaknem kizárólagos következményének minősítő elméletét és „kísérletek“ érvényességét: a vizsgálatot száz olyan gyermekben végezték, akiknek a szűlei segédmunkások, vagy alkalmi keresetből élnek, s akiket jó vagy igen jó anyagi helyzetű családok fogadtak örökbe, a legmagasabb társadalmi osztályoktól a középrétegekig és a szabadfoglalkozásúaktól a módos farmerekig, illetve magas képzettségű szakmunkásokig terjedő társadalmi skálán. Tizenhárom évvel az örökbefogadás után a gyermekek Q.I.-je átlagban husz ponttal haladta meg (85,7-től 106-ig) a vér szerinti szűlőkéét.

1969-ben Arthur Jensen doktor, aki a Kaliforniai Egyetem lélektani laboratóriumát vezeti, nagy feltűnést keltett cikket közölt egy szaklapban, ahol azt állítja, hogy még a műveltségi szintet tekintetbe véve is feltűnő, mennyire alatta marad a színes bőrű gyermekek értelmi foka fehér társaikénak. Jensen szerint még a néger polgárság gyermekei között is tizenháromszor több a fogyatékos, mint a fehér bőrű középosztály körében.

De mit is mértek Jensen tesztjei, és mit bizonyítanak? Csak azt, hogy a színes bőrűek kevésbé tudnak beilleszkedni a W.A.S.P. Society-ba (White Anglo-Saxon Protestant: fehér angolszász protestáns társadalom)! *Az értelem genetikája* című könyvében J. Lamart beszámoló arról a tapasztalatáról is, hogy az Egyesült Államokban végzett tesztekre a színes bőrű gyermekek mérhetően gyengébb válaszokat adnak, amikor fe-

hér ember végzi a vizsgálatot, mint amikor a pszichológus szintén néger.

A tesztokrácia — ahogyan újabban nevezik — mindinkább egy szelektációs politika tudományos igazolásává válik. A neokapitalista iskola elsődrendű feladata „a kívánatos egyensúly” céljait szolgálni, megszilárdítani a fennálló társadalmi hierarchiát, gondoskodni arról, hogy mindenki „a saját helyére” kerüljön. Ahol a társadalmi egyenlőtlenségeket a faji kérdés is bonyolítja, ott a teszt-csel a rasszizmus szolgálatába állítja azokat a módszereket, amelyek fokozatosan eltávolodnak eredeti rendeltetésüktől.

EMBERI PROBLÉMÁNK — A NYELV (Daedalus, 1973. Summer)

„Nem hiszem, hogy egy egzisztenciálisan közömbös nyelvi szabályrendszer eszménye, matematikai igénye eleget tud tenni az élő nyelvi valóság vizsgálatának” — jelenti ki Morton Bloomfield a *The Study of Language* (A nyelv tanulmányozása) című cikkében. A Chomsky-féle nyelvészet ugyanis úgy fogja fel a nyelvet, mint a nyelvhasználatot meghatározó belső szabályok rendszerét, amely tulajdonképpen egy ideális beszélő ideális nyelvismeretének felel meg, tekintet nélkül a beszédevékenység helyzeti és másfajta kötöttségeire.

A *Daedalus* nyári száma, melynek alcíme *Emberi problémánk — a nyelv*, olyan tanulmányokat tartalmaz, amelyek tárgya nem egy akadémikus izű tudomány: a nyelvészet, hanem maga a nyelv mint a kommunikáció eszköze. A hangsúly itt főleg a nyelv emberi vonatkozásain, a nyelven mint emberi problémán van.

A nyelv tanulmányozása nem korlátozható saját rendszerére és szabályaira, mindamellett, hogy a nyelv maga is rendszer. De nemcsak rendszer, hanem a környezettel való kölcsönhatás is. A beszéd önmagában statikus rendszer, de ha szociokulturális környezetébe ágyazva vizsgáljuk, megváltozik a helyzet. Karl Teeter s általában az amerikai szakemberek nyelvészeti antropológiának, az európai nyelvészet pedig nyelvészociológiának nevezi az ez irányú vizsgálódást.

A nyelvészeti kutatásokra ma már gátlólag hat, hogy különbséget tesznek a beszélő kompetenciája és tényleges teljesítménye (*performanciája*) közt. A kettő közül a beszélő kompetenciája az, ami lényeges és modellálható (különböző beszédhelyzetekhez alkalmazható). De a beszélő nemcsak ismeri saját nyelvét, nemcsak egy elvont rendszeres *tudás*

birtokosa, hanem uralja és alkalmazni is tudja. Az antropológiai kutatások eredményei szerint a *komandó* (ami nem más, mint a nyelvhasználat stratégiája) éppúgy modellálható, mint a *tudás*. Ezért nem kell tehát előnyben részesíteni a *kompetenciát* a *performanciával* szemben.

A szociolingvisztika különös figyelmet szentel a *repertoárok* és *variánsok* kérdésének. A hagyományos nyelvészet abból indul ki, hogy az egyén és közösség nyelve lényegében egyöntetű. Ezzel szemben a beszédközösségek nyelvi repertoárja valójában a beszédmódok egész rendszerét öleli fel, a beszédmódok pedig kontextusokból és a nekik megfelelő beszédstílusokból tevődnek össze. Valaki akkor tartozik egy szociológiai értelemben vett beszédközösséghez, ha egy bizonyos beszédmódot (olykor egyszerre többet is) ural.

Karl Teeter *Linguistics and Anthropology* című tanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy a beszédet nem lehet közömbös ismeretközlésként felfogni. Egy beszélő *beszédmódja* aszerint változik, hogy megszokott közösségében vagy azon kívül, hogy egyénhez vagy csoporthoz, hogy alá- vagy fölérendeltetekhez beszél-e. Ugyanaz a személy különböző helyzetekben különféleképpen beszél. Ha valaki például szitokszóval él, igen valószínű, hogy érzelmeit óhajtja közölni. Ha viszont „Hölgyeim és uraim” megszólítással él, akkor ezzel mindössze annyit akar jelezni, hogy ő most a hallgatósághoz fordul. J. A. Fishman, az amerikai nyelvészociológia „atyja”, akire több tanulmányban is hivatkoznak, nemcsak beszédhelyzetről, helyzeti stílusokról, hanem *nyelvi behaviorizmusról* is említést tesz. Ez utóbbinak szerinte van: *szociopszichológiai szintje* (ezen belül Fishman különbséget tesz hivatalos, félhivatalos és bizalmas stílus között) és *társadalmi-intézményes szintje* (amelyet családi, iskolai, egyházi, irodalmi, hivatali beszédmódra és stílusra bont fel).

A nyelvi valóság vizsgálatának igénye szükségessé teszi a nyelvhasználati *domíniumok* elemzését. A domínium egy elvont társadalmi-kulturális szerkezet, amely összhangban van a társadalmi intézményekkel és a kulturális területeken belüli tevékenységgel. Nemcsak egymáshoz viszonyítja az egyéni viselkedést és a társadalmi sémát, hanem meg is különbözteti őket egymástól.

Dell Hymes *On the Origins and Foundations of Inequality among Speakers* (A beszélők közti egyenlőtlenség eredetéről és okairól) című tanulmányában a beszédközösségek közti és azokon belüli különbségeket vizsgálja. Basil Bernstein felfogására hivatkozva kifejti,

hogy a beszédközösségen belüli különbségek tulajdonképpen helyzeti kontextusokhoz alkalmazott beszédstílusok. A beszéd annál sajátosabb formát ölt, minél több közös érdek köti össze a beszédközösség tagjait, vagyis minél jobban azonosulnak egymással. Ez a társadalmi jelentés szervezi egy adott beszédközösség sajátos nyelvi jegyeit, melyeket Bernstein *kódoknak* nevez. Az adott társadalmi viszonyoknak és nyelvi realizációjuknak megfelelően Bernstein *kidolgozott és korlátozott kódokról* beszél. Abból indul ki, hogy a népesség kis hányada szocializálódott a szabályozás és újítás metanyelveinek szintjéig. A népesség nagyobb része a kontextushoz kötött műveletek szintjén marad. Ez a tény kétféle jelentésrendszer megkülönböztetését sugallja. Az univerzális jelentések az egyén tapasztalatának alapjai, lényegileg akárcsak számára hozzáférhetők. A partikuláris jelentések helyi viszonyokhoz, társadalmi struktúrákhoz kötöttek, azok számára érthetők, akik hasonló társadalmi háttérrel rendelkeznek. A kidolgozott kódok univerzális jelentésűek, a korlátozott kódok viszont partikulárisak. Az előbbieket éppen ezért tagolt szimbólumokon, míg az utóbbiak sűrített szimbólumokon (metaforákon) alapulnak.

A beszédközösségek közti határokat sokan a kommunikáció korlátainak tekintik — írja Einar Haugen *The Curse*

of Babel (Bábel átka) című esszéjében. Viszont a kommunikáció nehézségeit nem a nyelvek Bábelében kell keresnünk. Az érthetőség két nyelv beszélőinek egymáshoz való viszonyától is függ. Végeredményben nemcsak köznyelvi szinten lehet kommunikálni. Egy beszédközösséget tehát elsősorban a hovatartozás, azonosulás, azonosság választ el más beszédközösségektől, és nem a kommunikáció adott szintje.

Gyakorlati nehézségek a többnyelvű közösségekben merülnek fel. Minden nyelv (nyelvjárás) teljes szerkezet, amelybe akármilyen finomság, bonyolultság, érzelem és gondolat belefér. A teljes kommunikáció ebben az esetben csak úgy valósulhat meg, ha a közösség tagjai kétnyelvűekké válnak, hiszen egyik nyelvet sem lehet a másiknak alá- vagy fölérendelni.

A bilingvizmus, a második nyelv megtanulásának kérdését jobbra pedagógiai szempontból tárgyalja Peter Strevens *Second Language Learning* című tanulmányában.

A *Daedalus* cikksorozata az életet érintő nyelvi problémákkal foglalkozik. Külön érdekessége, hogy a szerzők, bár a szó tágabb értelmében nyelvészek, különböző tudományágak (mint lélektan, filozófia, antropológia, pedagógia) képviselői. A nyelv csakis ilyen interdiszciplináris megközelítésben léphet elő szűk szakkérdésből — közügyggyé: emberi, társadalmi problémánkká.

Kisgyörgy Tamás: 3/3 (színes kollográfia)

